

MICHAEL HAUSER

IMPULSY PRAŽSKÉHO JARA 1968 PRO SOUČASNOU LEVICI

O AUTOROVĚ

Michael Hauser (1972), český filozof, vysokoškolský pedagog a překladatel. — Po maturitě na gymnáziu byl krátce v noviciátu jezuitského řádu, vystudoval filosofii na FF UK - doktorát získal za dizertaci (posléze publikovanou) o T. W. Adornovi (2004). Působí ve Filozofickém ústavu Akademie věd v oddělení filosofie 20. století a přednáší na pedagogické a filozofické fakultě UK. Kromě Filozofického časopisu publikuje v Salonu (literární příloze Práva), A2 a Literárních novinách. Roku 2002 založil občanské sdružení *Socialistický kruh*. V roce 2006 byl jedním z iniciátorů výzvy *Jsmo občané!*, upozorňující na defekty demokracie v ČR. V březnu 2014 byl Poslaneckou sněmovnou PČR (na návrh Filozofického ústavu) zvolen do Rady České televize. — Hauserův zájem je rozdělen mezi historii levicového myšlení (jeho vývojové divergence i dialogy mezi jednotlivými větvemi) a fenomény související se současnou civilizační krizí, resp. otázky těmito fenomény otevírané (Hauser opakovaně přispěl k filozofické kritice postmoderny). Svými ideovými a metodologickými východisky navazuje na kritickou teorii frankfurtské školy (napsal monografii o Adornovi, přeložil jeho a Horkheimerovu *Dialektiku osvícenství*), post-marxismus (J. Lacan a žáci L. Althussera) a neo-marxismus (s M. Váňou přeložil knihu Slavoj Žižeka *Nepolapitelný subjekt*).
Díla: Adorno: moderna a negativita (2005); Prolegomena k filosofii současnosti (2007); Cesty z postmodernismu. Filozofická reflexe doby přechodu (2012).

V diskusích o pražském jaru se objevuje podivná shoda mezi liberálními elitami a normalizačními kádry. Liberální historici, politologové a politici tvrdí, že komunističtí představitelé pražského jara by dříve či později pod tlakem veřejnosti pochopili správnou cestu a umožnili by vznik stran mimo půdu Národní fronty. Pražské jaro by vedlo k obnovení liberální parlamentní demokracie. Normalizační politici a společenští vědci vycházeli z „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti“ a hlásali, že kontrarevoluční síly připravovaly přechod k buržoazní demokracii a kapitalismu. Liberální polistopadové elity se tak v otázce pražského jara shodují s normalizačními kádry. Jedni i druzí prohlašují, že pražské jaro nemohlo skončit jinak než přechodem k liberálně demokratickému kapitalismu.

Pražské jaro 1968 jako pokus o záchranu socialismu. Polemika s Josefem Hellerem

Josef Heller, který na základě své teorie protosocialismu dokazuje, že sovětský typ socialismu nebyl dlouhodobě udržitelný, dospěl k podobnému závěru jako liberální elity a normalizační kádry. Jeho článek „Socialismus a Pražské jaro“ (Alternativy č. 3, 2018) si nicméně zaslouží uznání proto, že v něm předložil nový pohled na charakter a možnosti tohoto historického období tím, že zkoumal, nakolik se pražské jaro přiblížilo Marxově chápání socialismu (přesněji řečeno Marxově první fázi komunismu), které Josef Heller spojuje se zaměstnaneckou samosprávou. Josef Heller na pražském jaru oceňuje, že diskuse o reformě systému v něm souvisela s „myšlenkou zaměstnaneckého vlastnictví“ (s. 55). Jeho celkový závěr je, že „vítězství reformního křídla v r. 1968 by bez zásahu SSSR nejspíše vedlo k stejnému pádu protosocialismu u nás, jako tomu bylo v době po listopadu 1989“ (s. 62).

Vedlo by pražské jaro opravdu k tomuto konci, jak to dokazuje Josef Heller a jak to tvrdí liberální elity a normalizační kádry? Uveďme skutečnosti, které Josef Heller a mnoho jiných dostatečně nezohledňuje nebo je nepodává přesně:

A. NECHUŤ VĚTŠINY K NÁVRATU PRVOREPUBLIKOVÉHO PARLAMENTARISMU.

Na rozdíl od roku 1989 nebyl během pražského jara 1968 vytvořen předpoklad hegemonického společenského konsensu na zavedení západního parlamentního systému. Zde je třeba zmínit, že ani v listopadu a prosinci 1989 to nebylo tak jednoznačné. Např. Václav Havel v tomto historickém momentu netvrdil, že cílem je stranický systém liberální demokracie, nýbrž mluvil o nové podobě politiky bez konkurenčního boje mezi politickými stranami (nepolitická politika). Občanské fórum se nechápalo jako zárodek politické strany, nýbrž jako nadstranické a nadideologické hnutí, které sdružuje všechny občany, kteří chtějí do života uvést etické hodnoty, jako je rovnost, svoboda, humanita, poctivost, pravdivost (srov. James Krapfl, *Revoluce s lidskou tváří. Politika, kultura a společenství v Československu v letech 1989-1992*, Rybka Publishers, Praha 2016).

Jestliže v listopadu a prosinci 1989 Václav Havel a OF neprosazovali jasně formulovaný program přechodu ke stranickému systému západní parlamentní demokracie, nebylo tomu tak ani u představitelů pražského jara 1968 a tehdejší veřejnosti. Rozhodující okolností bylo, že v roce 1968 si většina společnosti uchovávala živou vzpomínku na korupční skandály, časté pády a

střídání vlád (vystřídalo se 22 vlád), a politické zákulisní machinace v období první republiky, o traumatu Mnichova ani nemluvě. KSČ měla podle průzkumů podporu kolem padesáti procent hlasů, v době před 21. srpem 1968 přes osmdesát procent. Nový společenský model si přálo devadesát procent společnosti, jen pět procent dotázaných bylo pro návrat kapitalismu (v roce 1989 to byly čtyři procenta). Viz tzv. Kašparova zpráva ze srpna 1968 <http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/812.pdf>

B. VYSOČANSKÝ SJEZD KSČ TRVAL NA „VEDOUCÍ ÚLOZE STRANY“ A NA PRINCIPU NÁRODNÍ FRONTY.

Naprostá většina reformních komunistů si uvědomovala, že v dané mezinárodní situaci by zavedení západního politického systému dříve či později vedlo k obnovení kapitalismu. Reformy pražského jara předpokládaly zachování postkapitalistické formy vlastnictví, jež mělo oslabit svůj charakter státního vlastnictví a nabýt povahy společenského vlastnictví. Viz *Tanky proti sjezdu. Protokol a dokumenty XIV. (vysočanského) sjezdu KSČ*. Novela Bohemica, Praha 2018. „Vedoucí úloha strany“ se neměla zrušit. Cílem bylo změnit její funkci prostřednictvím „zavlažovacích kanálů“ kritiky ze strany základních organizací i ze strany nekomunistické veřejnosti (Dubček).

V roce 1968 považovala většina společnosti mocenskou hegemonii KSČ za legitimní a vysočanský sjezd tuto pozici potvrdil. Tyto okolnosti svědčí o tom, že „kdyby tanky nepřijely“, pražské jaro 1968 by pravděpodobně nevyústilo ve změnu, k níž došlo po roce 1989, tedy v zavedení liberálně demokratického kapitalismu.

C. PODNIKOVÉ RADY PRACUJÍCÍCH NEBYLY VLASTNICKÝM SUBJEKTEM, NÝBRŽ KONTROLNÍM A ČÁSTEČNĚ ŘÍDÍCÍM SUBJEKTEM.

Josef Heller píše, že pražské jaro přineslo „myšlenku zaměstnaneckého vlastnictví“ (s. 55). Návrh zákona o socialistickém podniku z této doby však mluví jinak: vlastnictví podniků zůstává celospolečenské. Ve stati Josefa Hellera není zřejmé, jak autor vykládá otázku vlastnictví u rad pracujících. Tento bod není nutně polemikou s autorem, nýbrž má zdůraznit skutečnost, že rady pracujících neměly vlastnickou subjektivitu, a tudíž nemohly být místem, kde by se uvnitř „socialistické ekonomiky“ objevilo protokapitalistické vlastnictví např. prostřednictvím zaměstnaneckých akcií. Pro upřesnění je třeba říct, že zákon o socialistickém podniku nebyl schválen, jak se tvrdí v Hellerově stati, nýbrž byl pouze předložen Národnímu shromáždění, a Husákovy vedení zabránilo hlasování o jeho přijetí. O dalších aspektech rad pracujících z let 1968 a 1969 viz níže.

Z předchozích bodů plyne:

reformy pražského jara byly slučitelné se sovětským typem socialismu, jehož principem byla „vedoucí úloha strany“ a postkapitalistické vlastnictví produkčních prostředků. Pravděpodobně by nevedly k jeho demontáži, nýbrž naopak k rozvinutí jeho tehdejších možností.

Pražské jaro zavádělo ekonomické a politické reformy, které měly odstranit vážné nedostatky tehdejšího systému a vytvořit vyšší stupeň přechodu ke skutečnému socialismu, jež by odpovídal Marxovu komunismu první fáze. Bezprostředním cílem nebylo vytvořit společnost autentického socialismu, jak píše Heller, nýbrž jím bylo zformovat lepší ekonomické a politické předpoklady k jeho vytvoření.

Z širšího historického hlediska se pražské jaro jeví jako poslední možnost, jak včas reformovat celý ekonomický a politický systém sovětského bloku. Dubčekovo stranické vedení distribuovalo „Akční program KSČ“ v zemích východního bloku, aby přesvědčilo vedení dalších komunistických stran o nezbytnosti reform. Z dnešního odstupu vidíme, že tu byla hypotetická šance, jak východní blok učinit politicky a ekonomicky životaschopnější a jak obnovit jeho legitimitu doma i v zahraničí. Kdyby se reformy pražského jara rozšířily do okolních zemí východního bloku, vývoj sovětského systému a tím do jisté míry i vývoj světový by možná postupoval po jiné trajektorii. Výsledky tuhých a dlouhých emancipačních zápasů dvacátého století by nemusely tak snadno přijít vniveč.

Porážka pražského jara má opačný význam, než jaký mu přisuzuje Josef Heller, normalizační kádry a liberální elity. Tehdejší vojenský zásah zničil hypotetickou šanci na změnu celého východního bloku a na odvrácení jeho definitivního rozkladu, který pak přímo či nepřímo zavinil devastující vlnu porážek a ústupu celosvětové levice v devadesátých letech. Gorbačovovy reformy přišly příliš pozdě. V polovině osmdesátých let minulého století se sovětský typ socialismu nacházel v těžko řešitelné ekonomické, politické a legitimizační krizi. Potlačení pražského jara se dnes jeví jako potlačení možnosti záchrany sovětského bloku i perspektiv celosvětové levice. Obrazně řečeno, kapitán potrestal ty, kdo objevili trhliny v podpalubí a začali pracovat na záchraně potápějící se lodi.

Pražské jaro 1968 a levicový program pro současnost

Pražské jaro vzniklo v odlišné mezinárodní situaci, v odlišném ekonomickém a politickém systému, v odlišné historické paměti, takže na nás působí jako vzdálená historická událost, která nám nemá co říct. Odkaz pražského jara přesto není uzavřený. Ekonomické, politické a sociálně emancipační návrhy a praktické postupy z období pražského jara se jistě nedají přenést do podmínek současné (pozdní) liberální demokracie a krizového neoliberálního kapitalismu jako hotové recepty na současnou levicovou politiku. Tyto návrhy a postupy však lze pojímat jako impulzy, které se mohou stát vodítkem při rozpracování nového levicového programu pro dnešní obtížnou situaci.

Jsou tu nejméně tři impulzy, které mohou současné levici pomoci vytvořit celkový program změn, jež bude pro širší veřejnost přesvědčivější, než jsou bezradné návrhy dnešních neoliberálních ekonomů, vyprázdňená gesta liberálních politiků a iluzorní hodnoty pravicových populistů.

EKONOMICKÝ IMPULS: MODEL PLÁNOVANÉ TRŽNÍ EKONOMIKY

Jedním z hlavních problémů neoliberálního kapitalismu jsou dlouhodobé ekonomické strategie. V současné ekonomice se rozšiřuje automatizace a umělá inteligence, které jsou výsledkem

dlouhodobého výzkumu s vysokými investičními nároky, jež jsou z hlediska bezprostředního zisku pro firmy nevýhodné. Proto se objevují nejrůznější státní podpory, které motivují soukromé společnosti k vývoji nových technologií. Např. Pentagon v osmdesátých letech minulého století hrál rozhodující roli při rozvoji amerického mikročipového průmyslu (Chris Harman, *Zombie Capitalism. Global Crisis and Relevance of Marx*. Bookmarks Publications, 2009, s. 265). Tato podpora se většinou pojí se strategickým plánováním investic. Další postup automatizace a umělé inteligence, která je v dnešním globálním světě hlavní konkurenční výhodou, závisí stále více na dlouhodobém strategickém plánování. Evropská unie, která uvízla v neoliberálním tržním dogmatismu, začala v rozvoji nových technologií zaostávat za USA a za Čínou. Mezi největšími technologickými společnostmi světa najdeme na prvním místě tři americké, pak devět čínských a žádnou evropskou. Zvláště v Evropě vzniká potřeba vytvořit nový ekonomický model, který by spojil tržní princip a plánování.

Inspirací zde může být plánovaná tržní ekonomika rozvíjená během pražského jara. Tento model předběhl svou dobu i tím, že v něm zásadní místo zaujímala věda a technologie jako produkční síla, která proměňuje charakter lidské práce (viz práce Radovana Richty a jeho týmu). Koncepte Šikovy, Richtovy a dalších ekonomů a vědců tehdejší doby mohou být pro levici impulsem k rozvíjení vážně míněného modelu postkapitalistické ekonomiky, který nebude moci obejít problém, jak spojit tržní princip a plánování a jak zajistit dlouhodobý vývoj vědy a technologií, zvláště technologií určených k řešení ekologické krize. Srovnej ekonomické koncepte pražského jara a Cockshottův a Cottrellův návrh kybernetického centrálního plánování v knize *Kybersocialismus*, online

<https://docplayer.cz/15735264-Kybersocialismus-w-paul-cockshott-a-allin-cottrell.html>

POLITICKÝ IMPULS: PROGRESIVNÍ LEVICOVÝ POPULISMUS

Pražské jaro vytvořilo koncepci socialistické demokracie, která může být impulsem k vytvoření politického projektu, jenž bude odpovědí na šíření populistické demokracie. (Populismus chápu jako neutrální politický pojem, který znamená, že do popředí zájmu se dostává „lid“, viz např. Ernesto Laclau). Podle mé hypotézy se populistická demokracie v konzervativních a liberálních variantách (Trump, Putin, Orbán, Hnutí pěti hvězd, Macron) stane převažující politickou formou v Evropě a v severní i jižní Americe. Populistická demokracie či „metapopulismus“ vzniká v podmínkách vyvolaných finanční krizí a reaguje na selhávání klasických politických stran a liberálně demokratických procedur. Jejich selhávání se týká neschopnosti vést dialog se společností, reprezentovat neprivilegované a pojmenovat sociální, ekonomické a politické krizové jevy. Pravicoví populisté však nepředkládají program, který se zaměřuje na systémové mechanismy, jež z renty učinily dominantní formu kapitálu a vyvolávají intenzivní oligarchizaci s feudálními rysy (srov. Ilona Švihlíková, Miroslav Tejkl, *Kapitalismus, socialismus a budoucnost, anebo Mikeš už přišel*, Rybka Publishers, Praha 2017). Pravicoví populisté sice občas kritizují „jedno procento“ nejbohatších, ale svou rétorikou (konzervativní démonizací uprchlíků, bezdomovců a menšin všech druhů) zatemňují otázku, proč je to tak, že se v tomto jednom procentu koncentruje neproduktivním způsobem téměř celé bohatství společností.

Populistická demokracie obsahuje neřešitelný rozpor (antinomii) mezi svou legitimizací („reprezentuje“ hlas neprivilegovaných a pojmenovává některé problémy) a pokračujícím

neoliberálním kapitalismem, který stupňuje tlak na prekarizaci práce a brání v řešení základních civilizačních problémů. Tuto antinomii se populistická demokracie snaží oslabit sociálními úlevami a podporami pro některé skupiny obyvatelstva (např. slevy jízdného), jistými prvky keynesiánsství, jako je výstavba veřejných budov (např. v současném Rusku), nových komunikací nebo dokonce prosazováním všeobecného základního příjmu (viz program italského Hnutí pěti hvězd).

Jestliže hlavní problém konzervativního i liberálního populismu je antinomie mezi populistickým dialogem se společností a neoliberální oligarchizací, v čem spočívá levicová odpověď na tuto výzvu? Touto odpovědí je rozvíjení dialogu se společností, a zároveň kritika neoliberální oligarchizace, jež bude nastolovat téma přechodu k postkapitalismu.

Socialistická demokracie pražského jara dává impuls k postupu tímto směrem. Dubček a další představitelé pražského jara chápali demokracii takto:

— institucionální zajištění svobody slova a dalších liberálních principů, které bude znamenat, že všichni občané bez rozdílu mají stejně vymahatelná občanská práva

— otevření politických mocenských struktur kritickému hlasu veřejnosti a zavedení procedur, které omezí či dokonce rozpustí politickou a ekonomickou oligarchii.

Požadavek otevření politických struktur připomíná současnou populistickou politiku, která reaguje na selhávání reprezentace liberální demokracie (Dubček reagoval na uzavřenost reprezentace tehdejšího mocenského systému). Spojíme-li tento populistický požadavek s důrazem na univerzální občanství a na přechod k postkapitalismu, získáme koncepci levicového populismu s univerzálně chápaným občanstvím. V tomto pojmu spatřuji progresivní politický impuls pražského jara pro současnou levici.

RADIKÁLNĚ DEMOKRATICKÝ IMPULS: ZAMĚSTNANECKÉ RADY PRACUJÍCÍCH

Jak bylo řečeno výše, v době pražského jara se začaly utvářet podnikové rady pracujících, a byl připraven zákon o socialistickém podniku, který je zaváděl do většiny tehdejších podniků. Rady pracujících měly být hlavní cestou k přechodu státní formy postkapitalistického vlastnictví na jeho formu společenskou. Tyto rady umožňovaly, aby pracující se vnímali jako správci podniků, kde pracují. Tato podniková samospráva zmenšovala jejich odcizení ekonomické produkci a jejím řízením.

Podnikové rady pracujících byly orgány volené zaměstnanci s právem vybírat ředitele podniku na základě konkursu, určovat jeho odměnu a spolurozhodovat s vedením podniku o provozních, obchodních a dalších záležitostech. Ukázalo se, že rady pracujících většinou zvolily vedení, které ekonomice rozumělo více než vedení dosazené stranickou byrokracií (více viz např. Radim Šimůnek, „Rady pracujících – orgány podnikové samosprávy v roce 1968,“ diplomová práce dostupná online). Rady pracujících se mohly stát druhou reálnou mocí ve státě, jež by byly obdobou sovětů z roku 1917 a korigovaly by případné excesy politické moci KSČ na ekonomickém a sociálním poli.

Uvažujeme-li hypoteticky, kdyby rady pracujících existovaly v devadesátých letech, měly by šanci zabránit vytunelování mnoha podniků a jejich pochybnému rozprodání či uzavření. Rady pracujících mohly být pojistkou proti divoké privatizaci, která způsobila nevyčíslitelné ztráty produktivního kapitálu. Rady pracujících by měly ještě jeden význam: podněcovat sebevědomí pracující třídy. Její sebevědomí by vedlo k větší aktivitě při hájení a prosazování jejích zájmů. Minimální mzda a mzdová úroveň nemusela být jednou z nejnižších v Evropě.

Koncepce rad pracujících je další impuls, který pražské jaro dává současné levici. V zákoníku práce existuje pojem „rada zaměstnanců“. Je to pouhý stín rad pracujících z období pražského jara. Dnešní rady zaměstnanců nemají jiný význam než být náhradou odborů tam, kde odbory nevznikly.

<https://business.center.cz/business/pravo/zakony/zakonik-prace/cast12h3.aspx>

Levicové strany současné i ty budoucí se mohou inspirovat zákonem o socialistickém podniku z období pražského jara a ve spolupráci s odbory a aktivisty předložit návrh zákona, který by posílil institut rad zaměstnanců. Byly by to orgány ekonomické demokracie, které by reprezentovaly nejen zaměstnance na plnohodnotné úvazky, nýbrž také pracující na částečné úvazky a zaměstnance agenturní, tedy tradiční pracující třídu i prekariát. (Jak budou rady voleny a koho budou reprezentovat je věc diskuse.) Rady pracujících jako orgány ekonomické demokracie by dostaly pravomoc kontrolní a částečně řídicí podobně, jak tomu bylo u rad pracujících v roce 1968 a 1969. Je to návrh, který by mohl jednak probudit větší sebevědomí u klasické pracující třídy a u prekariátu, a jednak by vyjadřoval požadavek na prohloubení demokracie tím, že se demokracie rozšíří do ekonomiky.

Závěr

Pražské jaro dává současné levici impulsy, které teprve čekají na ekonomické a politické rozpracování. Zde mi běží pouze o důkazy, že o pražském jaru lze uvažovat zcela opačně, než jak je zvykem u polistopadové liberální elity a nemalé části české levice. Pražské jaro není odbytou kapitolou české levicově demokratické tradice, nýbrž poskytuje ukazatele, jak v dnešní spletité situaci dále rozvíjet emancipační myšlení a politiku, která bude aktuálnější než aktuální teorie a politika hlavních současných směrů.